

A művelődés színterei a Vajdaságban¹

A Délvidék művelődési színtereinek feltérképezéséhez és értékelő megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges némi történelmi-történeti áttekintés.

Régióinkban lényegében századunk elején az erősödő polgárosodással egyidejűleg születnek vagy kezdtek megvalósulni azok az elképzelések, amelyek a meglévő, hagyományos iskolarendszer mellett, esetleg az iskolákkal együtt az értelmiségképzést, az értelmiségi képzés felgyorsítását voltak hivatottak szolgálni. Sőt, a hagyományos iskolarendszer is – a képzés minden szintjén – egyre erőteljesebben idomult, szerveződött, értékelődött át alkalmazkodva a képzés, művelődés ilyen értelmű társadalmi funkciójához.

A XX. század történelmi eseményei – háborúk, diktatúrák, rendszerváltások, de főleg az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása – az egész közép-keleti régiók közösségeit sújtották legérzékenyebben, azonban a korábbi anyaországtól elszakadt területek népességét károsította. Ezek között is talán a Délvidék népessége a legnagyobb vesztes. Délvidéken ugyanis a török hódoltság idején és a török hódoltságot követő időszakban szinte teljesen elpusztultak vagy elsorvadtak a művelődést szolgáló intézményes – akár autonóm, akár állami, egyházi-szervezeti formák. A múlt századvég és századelő felgyorsuló polgárosodása Délvidéken tehát szinte a semmiből kellett volna, hogy a meglévő, haladó iskolarendszert korszerűsítse és az iskolarendszer mellett kialakítsa, létrehozza a művelődés azon színtereit, amelyek az iskolarendszer mellett és azzal együtt az értelmiségképzést szolgálja. (Természetesen ez a felgyorsuló polgárosodási folyamat kezdte fogadóképessé tenni e régió közösségét, ugyanis szinte mint kötelező jelenséget tapasztalhatjuk, hogy e vidék szülőit, akik átlagon felüli képességgel és alkotói ambícióval rendelkeztek, elhagyták e tájat, leginkább kapcsolatukat is megszakították szűkebb szülőföldjükkel, és csak életrajzi adataikból derül ki, hogy e vidék szülőit voltak.)

A Monarchia összeomlása és a Délvidék elszakadása az anyaországtól épp abban a történelmi pillantban következett be, amikor létrejött volna az a történelmi esély, lehetőség, hogy az értelmiségi képzés, a közművelődés különböző formái kialakuljanak, a meglévő iskolarendszer korszerűsödése befejeződjön. A kisebbségi iskolarendszer és a kisebbségi közművelődés a két világháború közt a pusztta létéért, a megmaradásáért küzdött. Azóta is, a mai napig iskoláink működését és közművelődésünket egyáltalán elsősorban és alapvetően a megmaradásért, a fennmaradásért való tevékenység meríti ki.

Ezúttal nyilván nem elsősorban az iskolarendszer, az iskola képezi vizsgálódásunk tárgyát, azonban általánosságban nem kerülhető meg az iskola helyzetének a megemlítése. Ma már hivatalosan is elismert (beismert) tény, hogy az elmúlt egy-két évtized úgynevezett „iskolareformjai” szinte teljesen tönkretették iskolarendszerünket. A hagyományos iskolatípusokat felszámolták. Ezek az idézőjelbe tett reformok nem kimélték meg az egyetemi képzést sem. Jelen pillanatban a legnagyobb gond és egyben a legnagyobb erőfeszítést igénylő munka a megfelelő iskolák újrászervezése. A magyar kisebbség számára létfontosságú kérdés, hogy az iskolák újrászerveződése során a képzés különböző szintjein egyáltalán milyen jogi lehetőségeket fog kapni a magyar nyelvű közoktatás. A hivatal ezt a kérdést igyekszik elsősorban jogi kérdésként kezelni. A kisebbségek szempontjából, és különösen a magyar kisebbség szempontjából – a magyar kisebbség ugyanis az egyik számban legnépesebb nemzeti kisebbség Szerbiában – legérzékenyebb kérdés a magyar nyelvű oktatás feltételeinek törvényi meghatározása. Ilyenek például a kötelező létszámhatár, mint feltétel magyar tannyelvű osztályok indításához, a *kétnyelvű oktatás* kérdése, amely jelentősen korlátozhatja azoknak a tantárgyaknak a számát, amelyeket a tanulók magyar anyanyelvükön tanulhatnak, *középiskola-központok megjelölése, az iskolaigazgatók kinevezése* stb. Az eddigiek során ezen a téren jelentős, bár korántsem kielégítő eredményeket sikerült elérni a kisebbségi jogok érvényesítése terén.

A magyar kisebbség művelődésének ma létező színterei döntő többségében a második világháború után alakultak ki.

¹ Korreferátumként elhangzott Szolnokon, 1993. április 1-jén, a határainkon túli és hazai magyar népfőiskolák vezetői számára szervezett népfőiskolai napokon.

A könyvtárak – még azok a nagyobb könyvtárak is, amelyek esetleg valamely korábban is létező könyvtár anyagával rendelkeznek – teljesen újrászerveződtek és teljesen új koncepciók szerint dolgoznak. Először a könyvtárak központosítása történt meg. A háború előtti egyleti-egyesületi, sőt, egy-egy művelődési intézmény tulajdonában lévő könyvtárak anyagát központosították, úgynevezett népkönyvtárakba. Összevonták a különböző nyelvű könyvtárak könyvanyagát is. Ez a központosítás hosszabb időszakra kétségtelenül törest okozott. A korábbi kisebb egyesületi-egyleti, intézményi könyvtárakhoz szokott és kötődő olvasók egy része lemorzsolódott, nem követte a könyv útját. Elsősorban azokra az olvasókra gondolunk, akik éppen a kisebb egyesületi-egyleti, szervezeti könyvtárak jól működő tevékenységének köszönhetően épp ez idő tájt kezdtek rendszeres olvasókká válni. Tudunk nagyon jól felszerelt, kis szakszervezeti könyvtárakról, amelyek nagyon eredményesen tudták olvasásra nevelni a – képletesen szólva – testközben lévő munkás tagokat. A központosított, nagy és kétségtelenül jobban felszerelt könyvtárak nem tudták ezt a közvetlen kapcsolatot fenntartani az olvasókkal. Attól függően, hogy az új, központosított, nagyobb könyvtárak vezetői mennyire érezték szívügyüknek a könyvtárosi szolgálatnyújtáson túl az olvasótörzset és olvasónevelést, különböző rendezvények szervezésével viszonylag eredményesen tudták propagálni a könyvet és a könyvtárt.

A színjátszást vidékünkön elsősorban az amatőr színjátszó egyesületek munkája jelentette. A háború előtti időkből egyetlen hivatásos, magyar nyelvű színház maradt ránk, a szabadkai Népszínház. Azóta ez megszűnt működni, de Újvidéken megalakult egy magyar nyelvű színház. Lelkes fiatal színészek öntevékeny kezdeményezésére Tanyaszínház néven létrejött egy teljesen szabad társulás. Ez a Tanyaszínház a nyári hónapokban a magyarlakta falvakban, tanyaközpontokban lépett fel. A nagy hagyományú szabadkai magyar színház munkájának megszűnése nagy veszteség nemcsak a szabadkai magyar lakosság számára, hanem a magyarlakta városok számára is, ugyanis ez a színház rendes tevékenységén belül vendégszereplések formájában műsorával ellátogatott Vajdaság magyarlakta községeibe. Még ma is, sajtón keresztül és sajtón kívül is vita folyik arról, miért került sor a szabadkai színház munkájának beszüntetésére. Legtöbben ezt céltudatos destrukciónak tartják, de vannak, akik objektív okokkal magyarázzák, esetleg mindkét ok közrejátszását vélik felfedezni. Meg kell jegyezni, hogy a szervezett intézményes munka megszűntével, a színjátszó tevékenység teljesen nem szűnt meg. Lelkes színészek különböző rendezvényekkel, úgynevezett önálló estekkel igyekeznek pótolni a megszűnt intézményes színjátszást. Akármilyen is e színház intézményes tevékenysége megszűnésének a valós oka, a jelenség jelzi s bizonyítja a magyar kisebbség művelődési lehetőségeinek haldoklását.

Az amatőr színjátszás nagyon gazdag hagyománnyal rendelkezett vidékünkön még a Monarchia idejéből. Ez az amatőr színjátszás átvészelte a két világháború közti időszakot is, ha fejlődésében meg is torpant. A második világháború után alig néhány évre talpra tudott állni, és folytatta munkáját. Sőt, újonnan létrehozott és szervezett kulturális egyesületek is szerveztek amatőr szintársulatokat. A későbbiek során azonban valami hasonló történt az amatőr szintársulatokkal is, mint a korábban említett kiskönyvtárakkal, a törés az amatőr szintársulatok számára legtöbb esetben végzetes következménnyel járt. Egy-egy község, község területén központosították a művelődési tevékenységet, ennek keretében kellett, hogy működjenek az amatőr színjátszók, mégpedig nyelvtől-nyelvtől függetlenül. Ez nehezítette a magyar nyelvű amatőr színjátszás munkáját, tevékenységét, kedvét szegte a szervezőknek csakúgy, mint az amatőr színjátszóknak, és minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy jelen pillanatban még az a kevés, megmaradt amatőr színjátszó társulat is halódik. Ezen a téren egyértelmű a hanyatlás.

A zenei művelődés terén ugyancsak törésekről számolhatunk be. Vajdaságban lényegében soha nem létezett magas szintű zenei élet, legalábbis intézményes formában nem. A múlt századvég és a századelő polgárosodási folyamatának köszönhetően vidékünkön is rendre alakultak különböző egyesületi, közösségi dalárdák, és az adott közösség zenei érdeklődése a dalárdák körül sorakozott fel. Ezek a dalárdák helyenként a szervezők adottságaitól, képességeitől és buzgalmától függően viszonylag szép eredményeket értek el. A két világháború közötti időszakot is átvészelték, néhol még fejlődtek is, a háború utáni időszakban azonban szinte teljesen megszűntek. Funkciójukat, szerepüket azóta sem pótolja semmi. Ezzel párhuzamosan azonban, különösen az utóbbi tíz-húsz évben a zeneiskolák rendes tevékenységük keretein belül is, és rendes tevékenységük mellett is nagyon fontos és jelentős szerephez jutottak a zenei művelődés terén. Léteznek és eredményesen működnek

szabadon szervezett és alakult zenekarok is. A zenei művelődés terén fontos szerepet töltenek be az úgynevezett munkásegyletek, ezek sok községben felvállalták és szinte egyedül szervezik a zenei képzést.

Legeredményesebb és fontosság szerint is legjelentősebb művelődési szintér a könyv- és lapkiadás és az irodalmi rendezvények. Sok megalapozott bíráló megjegyzés érheti a könyv- és lapkiadás szinte kizárólagos gazdáját, a Forum házat, az azonban elvitathatatlan, hogy minden fogyatékosága és hibája ellenére az adott lehetőségekhez mérten betöltötte szerepét, éppen ezért nagyon súlyosan érinti vidékünk közművelődését az a válság, amelybe a kiadóház nyilván nem véletlenül vagy objektív okokból, hanem a hatalom tervszerű intézkedései vagy mulasztásai miatt került.

Említettük már művelődési életünk sajátos intézményét, a munkásegyleteket. Ezek a munkásegyletek önálló közművelődési intézményekként szerveződtek, főleg az 1960-as években. Tevékenységük és funkciójuk nagyon sokirányú volt, felölelte a közművelődés valamennyi területét. Elsősorban az iskolarendszert kiegészítő működés volt a feladata. Esti iskolákban, tanfolyamokon vizsga-előkészítő oktatást végzett. Hallgatói azoknak a köréből kerültek ki, akik nem rendelkeztek teljes általános iskolai végzettséggel, és azt kívánták pótolni, vagy mint betanított munkások megfelelő szintű szakképzést kívántak szerezni. De szervezett a munkásegylet tanfolyamot a távolabbi középiskolai tagozat úgynevezett magántanulói számára is a megfelelő vizsgák előkészítésére. Később egyre több önálló tanfolyamot is szerveztek a munkásegyletek, amelyeknek az elvégzéséről maga a munkásegylet adott ki diplomát. Már az elmúlt évtizedben megfigyelhető volt a munkásegyletek elkommercializálódása. A munkásegyletek anyagi függetlenségével ezek az intézmények egyre ráutaltabbak lettek a saját jövedelemre, így sokszor öncélú tanfolyamok szervezésére is sor került. Jelen pillanatban a munkásegyletek is válságban vannak. Sem jogilag, sem funkciójukban nincs világosan meghatározott helyük a közművelődési életben. A munkásegyletek tevékenységének jelentős részét felölölő kiegészítőképzés iránti igény szinte teljesen megszűnt, tevékenységi területük így nagyon beszűkült, pénzelésük az egyébként sok helyen nagyon felduzzadt hivatalnoki apparátus miatt a községek számára egyre nagyobb gondot jelent. Megítélésünk szerint megfelelő elemzések és átgondolások alapján a munkásegyletek korszerűsíthetők és beépíthetők a közművelődésbe.

Végezetül szólnunk kell a szinte minden községben és közösségben szabadon – rendszeresen vagy alkalmasszerűen – szervezett művelődési rendezvényekről: vitaestek, találkozók, előadások, fellépések, könyvbemutatók stb. A nem éppen gazdag és folyamatos inézményes művelődési tevékenység miatt ezeknek a rendezvényeknek a jelentősége és szerepe nagyon is felértékelődik, ennek megfelelő a rendezvények fogadtatása is, ami növeli a szervezők felelősségét.

Művelődési szervezeteink közül meg kell említenünk a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaságot, a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesületet és a nemrég megalakult, művelődési egyesületeket tömörítő szervezetet: a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetséget. Az első kettőnek munkája elsősorban az alkotói tevékenység anyagi, erkölcsi, szervezői támogatására, koordinálására, pártolására irányul, az utóbbi pedig épp hogy csak megalakult, nyilván fontos koordináló szerepet tölthet be a művelődési egyesületek munkájában.

Virág Ibolya

Hargita megyei festett bútor diszítése (Székely Judit rajza)